

Železničná terminológia a názvy staníc pri vzniku ČSD

Sándor János Tóth

Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, Békešská Čaba, Maďarsko

„Po vzniku samostatného štátu Čechov a Slovákov (28. 10. 1918) bolo jednou z najdôležitejších úloh Národného zhromaždenia v oblasti dopravy udržať prevádzku na železničnej sieti vymedzenej novými hranicami. Vzhľadom na napätú politickú situáciu išlo o neľahkú úlohu. Ak na tratiach v Čechách, na Morave a Sliezske bola v zanikajúcej Habsburskej monarchii zachovaná viac-menej stabilizovaná dopravná situácia, na Slovensku panovala podstatne dramatickejšia atmosféra. Prevažnú väčšinu problémov, ktoré súviseli predovšetkým s personálnym obsadením miest opustených maďarským personálom, záplavami i povojnovým materiálnym nedostatkom, sa však podarilo zvládnuť už počas prvého povojnového roku“ (Kubáček, 1999, s. 207).

1.

Východiskovým materiálom našej analýzy je Maďarsko-slovensko-nemecký železnický slovník, ktorý zostavil Ing. Ivan Viest a vydal v Turčianskom svätom Martine nákladom vlastným od roku 1919 do roku 1924 v 13 zošitoch. Vznik diela odôvodnil editor takto: „Ako je v železničnej službe na Slovensku uvedená slovenská reč, nastala potreba tohto slovníka. Potreba je taká súrna, že vydávame ho v sošitoch – len aby čím skorej, aspoň po čiastkach, mohol byť používaný“ (Viest, 1919 – 1924).

„V slovníku podávame i mená železničných staníc na Slovensku. V čas tlačenia nie sú ustálené mená všetkých staníc; udávame predbežne len nesporne dobré; ostatné prídu v Dodatku“ (Viest, 1919 – 1924).

Heslá slovníku potvrdzujú, že nemecká a maďarská železničná terminológia bola ustálená, kým slovenská sa vyvíjala. Aj poradie jazykov (maďarsko-slovensko-nemecký) svedčí o preklade do slovenčiny. Plánovali aj vydanie slovensko-nemecko-maďarského variantu, ale veľmi málo železničiarov si to žiadalo, preto sa plán neuskutočnil. Neistotu slovenskej terminológie vysvetľuje autor v zozname chýb v 14. zväzku tým, že tento zoznam obsahuje nielen tlačové chyby ale aj tie výrazy, pre ktoré sa počas rokov vydania našiel vhodnejší výraz. V prípade maďarských a nemeckých hesiel nájdeme prevažne tlačové chyby, kým slovenské termíny podľa hli pravopisným a štylistickým zmenám počas prvých 6 rokov existencie ČSD. Tlačové chyby svedčia o tom, že sádzač nevedel dobre po maďarsky a nemecky, len málo je tlačových chýb v slovenčine:

ceikový > *celkový*, *wentil* > *ventil*, *ágyfa* > *agyfa*, *anyacsavar* > *csavaranya*, *áramelvezető* > *áramfogyasztó*, *disz* > *dísz*, *fejlető* > *fejtető*, *örzöáliomás* > *örzöállomás*, *robbani* > *robbanni*, *teljesitmény* > *teljesítmény*, *der Weiche* > *des Wechsels*, *Drahtwechselfunkt* > *Drahtwechselfunkt*, *einlöfen* > *einlöten*, *gerad* > *gerade*, *Kolbendecke* > *Kolbendeckel*, *Staatseisen* > *Saatseisen*.

Zmeny slovenských hesiel svedčia o vývine jazyka:

– morfofonetické zmeny:

osa > *os*, *koliečko* > *koliesko*, *priečelice* > *prôčelice*, *vratný* > *zvratný*, *nýtovanie* > *nitovanie*, *klb* > *kĺb*, *zbrani* > *zbrane*, *zrný* > *zrnný*, *potrubie* > *potrubie*, *zvoncové* > *zvonkové*, *sberač* > *sbierač*, *stlp* > *stĺp*;

– zmeny v používaní *l'*:

ocel > *ocel'*, *kolajná* > *kol'ajná*, *volná* > *vol'ná*, *úmysel* > *úmysel'*;

– zmeny v používaní *n/ň*:

paňva > *panva*, *baňský* > *banský*, *kuchyňská* > *kuchynská*, *topiareňská* > *topiarenská*;

– zmeny v odvodzovaní slov:

bezprúdosť > *bezprúdovosť*, *bezúspešný* > *bezvýsledný*, *cínový* > *pocínovaný*, *dozorčia* > *dozorná*, *dynamky* > *generátora*, *gul'ový* > *gul'ovitý*, *jednodrôtený* > *jednodrôtový*, *napruženie* > *namáhanie*, *oddialiť* > *vzdialiť*, *osinková ucpávka* > *osinkové tesnenie*, *prijateľnosť* > *schopnosť*, *sóda* > *sódovka*, *spávacom* > *spacom*, *spotrebenie* > *spotreba*, *strojne* > *strojovite*, *telegrafičný* > *telegrafný*, *výkonnosť* > *výkon*.

Zmeny slovných konštrukcií sú najčastejším javom interferencie:

daň platiaci > *daňový poplatník* (namiesto kalku *adófizető*), *dozor na materiál* > *kontrola materiálu*, *kolár* > *výrobca vozov*, *mostenie* > *kladenie mostu*, *nabijacia vnímavosť*, *nabíjačnosť prúdu* > *schopnosť hromadiť prúd*, *ozubnicová sústava* > *systém ozubnicových kolies*, *podstĺpie* > *stolový stojan*, *poplatok* > *poplatková suma*, *poukázaný poplatok* > *poplatok za poukázanie*, *rýchlotovar* > *rýchly tovar*, *štrkovina* > *úložný materiál*, *symmertisch angreifende* > *paralell wirkende*, *tunelár* > *jaskový robotník* (neskoršie sa udomácnil *tunelár*), *vodoznak* > *stav vody*, *výtkový dopis* > *nedostatkový zoznam*, *z liatej ocele* > *z ocelevej liatiny* (namiesto kalku *öntött acélból*).

Na zmeny derivátov či slovných konštrukcií na vyjadernie termínov nájdeme aj nemecké príklady:

Baumajster > *Baumeister*, *bautechnisches Bureau* > *Baubureau*, *Entgegengesetzter Storm* > *Gegenstorm*, *geläufig* > *rollbar*, *Haupttrubrik* > *Hauptkapitel*, *Katalog* > *Namenverzeichnis*, *Maschinenbau* > *Maschinenwesen*, *Spaltigkeit* > *Spaltbarkeit*, *überkippen* > *umkippen*, *Wagenbauanstalt* > *Waggonfabrik*, *Zahnung* > *Verzahnung*.

Používanie bohemizmov je časté, sú prípady, keď novšia príloha slovníka zavedie bohemizmus namiesto pôvodného slovenského slova:

ajánlani – *bieten* – *nabidnúť* > *offerovať* (bohemizmus aj germanizmus), *akosť* > *jakosť*, *priechodište* > *prechodište*, *priechod* > *prechod* (č. *přechod* v poznámke), *prievozný* > *prepravný*, *priložené* > *priloženo*, *baník* > *haviar*, *horiak* > *horák*, *sbierač* > *snímač*;

– alebo opačne:

dozorčí > *dozorný*, *odlívateľ* > *odlievať*, *odnímania* > *odvážania*, *skriň* > *skriňa*, *svietelňa* > *svietilňa*, *výtok* > *výtiek*, *náveštie* > *návesť*.

Zmeny v používaní lexikálnych germanizmov sú tiež obojsmerné. V neskoršom zozname sa používa slovenský termín namiesto germanizmu:

hamovať > *brzdiť*, *hamovka* > *brzda*, *hamovač* > *brzdár*, *Odhamuj!* > *Uvoľniť brzdy!*, *farba* > *náter*;

– alebo internacionalizmus, resp. germanizmus nahradzuje slovenský termín:

spojovacia > *komunikačná*, *obsah* > *volumen*, *mimostredne* > *excentricky*, *úprava* > *regulovanie*, *srtužliť* > *hoblovať*, *stružlovka* > *hoblovka*.

Pravopisná adaptácia germanizmov a internacionalizmov sa vzťahuje predovšetkým na písanie *s/z* a dvojitych spoluhlások:

adhésia > *adhézia*, *isolátor* > *izolátor*, *reservná* > *rezervná*, *intensita* > *intenzita*, *inklusive* > *inkluzive*, *kanalisovanie* > *kanalizovanie*, *ether* > *éter*, *offerovať* > *oferovať*, *kancellária* > *kancelária*, *korrespondencia* > *korešpondencia*, *tonnový* > *tonový*.

Čo môžeme vyvodit' z týchto príkladov?

– Nemecká a maďarská terminológia bola ustálená. Nemecká terminológia bola dobrou pomocou pre železničiarov Slovanov, ktorí neovládali maďarčinu. Nemecká terminológia slúžila ako opora, keďže tieto termíny sú často motivované deriváty. Tento fakt prispel k tomu, aby v rozvíjajúcej sa slovenskej terminológii nevznikali nedorozumenia.

– Vplyvu maďarčiny sa tvorcovia slovenských termínov snažili vyhýbať.

– Hoci čeština nie je medzi jazykmi slovníka, nájdeme tu veľa bohemizmov, pretože po prevrate vstúpilo do služby ČSD veľa českých železničiarov.

– Charakteristické sú pravopisné zmeny palatálnych, znelostných a kvantitatívnych opozícií.

2.

Ďalšou jazykovou pamiatkou je dvojjazyčný Cestovný poriadok všetkých železníc na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi z r. 1922 – 1923. Dvojjazyčnosť tohto cestovného poriadku sa vzťahuje na všetky informácie v úvode vrátane názvov staníc. Texty inzercí súkromných firiem sú jednojazyčné maďarské alebo nemecké so slovenskými pomenovaniami miest.

Viestov slovník tiež obsahuje názvy staníc zakomponované medzi ostatnými heslami, čo je pomerne neprehľadné. Zaujímavosťou sú spontánne pomenovania tých lokalít (staníc) ktoré v r. 1919 – 1922 ešte nemali zaužívaný slovenský názov. Keď išlo o lokalitu, ktorej názov v r. 1913 pomaďarčili, mali železničiari ľahkú úlohu, vyvesli starý slovenský názov: Szvinna – Bercsény – Svinná, Boleráz – Béléház – Boleráz, Pongyelok – Gömörcserepes – Pondelok.

Prvotnými metódami poslovenčenia názvov lokalít, ktoré nikdy predtým nemali slovenský názov, bol preklad alebo zvuková substitúcia. Tieto názvy sa potom ďalej vyvíjali, korigovali alebo nahrádzovali (Alsóterény – Nižné Terany – Dolné Terany, Gombaszög – Gombasög – Gombasek, Ipolyszakálos – Sakáloš – Ipeľský Sokolec, Királyhelmeccz – Királhelmecc – Kráľovský Chlmec, Kistompa – Tompa – Tupá, Csölle – Cselle – Rovinka).

V nasledujúcich tabuľkách uvádzame najzaujímavejšie príklady týchto zmien.

Stanice, kde sa vrátili k pomenovaniu pred pomadžarčením názvu v r. 1913:

nem./maď. názov pred r. 1913	maď. názov 1919 – 1922	slov. názov 1919 – 1922	dnešný názov	trať
Nagyszecse	Alsószécse	Veľká Seč	Dolná Seč	152
Alsószkálnok	Alsósziklás	Nižny Skalnik	Nižný Skálnik	174
Barát-Lehota	Barátszabadi	Mnichová Lehota	Mníchova Lehota	143
Benyus	Benesháza	Beňuša	Beňuš	172
Binyócz	Binóc	Binovce	Bíňovce	116
Lubochna	Fenyőháza	Lubochna	Ľubochňa	180
Zamosztya	Garamhídvég	Zámotie	Dubová	170
Pohorela	Koháryháza	Pohorela	Pohorelá	170

Dočasné používanie maďarského názvu stanice na južnom Slovensku, kde nebol zaužívaný slovenský názov. Riešenie: 1. zvuková substitúcia, 2. preklad, 3. umelý názov:

nem./maď. názov pred r. 1913	maď. názov 1919 – 1922	slov. názov 1919 – 1922	dnešný názov	trať
	Albár	Albár	Dolný Bar	131
	Assakürt	Ašakerť	Čab-Sila	142
	Bálványszakállas	Bálványszakálos	Balvany	136
	Bodrogszerdahely	'19: Bodrogszerdahely '22: Bodrog-Serdaheľ	Streda nad Bodrogom	190
Aranyos	Csallóközarányos	Csallóközarányos	Zlatá na Ostrove	131
	Diósförgepatony	Diósförgepatony	Orechová Potôň	131
	Enyedpuszta	'19: Enyed Pustatina '22: Eňed-Pustatina	Kútniky	131
Helmezc	Királyhelmezc	Kirahelmezc	Kráľovský Chlmec	x
	Kistompa	Tompa	Tupá	153
	Kisújfalu	Kisújfalu	Nová Vieska	130
	Kőhídgyarmat	Kőhídgyarmat	Kamenný Most n. Hronom	152
	Kürt	Kürt	Strekov	130
	Gombaszög	Gombasög	Gombasek Slavec jaskyňa	160
	Úszor	Uzvor	Kvetoslavov	131

Provizórne slovenské znenie s ďalším vývinom: napr. namiesto atribútu predložkové spojenie, adaptácia v slovenčine (aj na severnom a strednom Slovensku):

nem./maď. názov pred r. 1913	maď. názov 1919 – 1922	slov. názov 1919 – 1922	dnešný názov	trať
	Alsóköroskény	Dolný Kereškýn	Dolné Krškany	140
	Árvanagyfalu	Veľká Ves Oravská	Veličná	181
Bartfeld	Bártfa	Bardiov	Bardejov	194
	Czirókabéla	Cirocká Bela	Belá nad Cirochou	196
	Czirókahosszúmező	Cirocké Dlhé	Dlhé nad Cirochou	196
Kövesd	Garamkövesd	Hronská Kamenica	Kamenica nad Hronom	130
Iglau	Igló	Iglov	Spišská Nová Ves	180
	Ipolyszakállos	Sakáloš	Ipeľský Sokolec	153
Johannesberg	Jánoshegy	Piargy	Kremnické Bane	171
Nagy-Lomnicz	Kakaslomnicz	Lomnica na Slovensku	Veľká Lomnica	185
	Karásznó	Krásno na Slovensku	Krásno nad Kysucou	127
	Komarócz	Komarovce pri Moldave	Komárovce	160

Pravopisná, fonologická zmena slovenského názvu často pod vplyvom maďarského pravopisu:

nem./maď. názov pred r. 1913	maď. názov 1919 – 1922	slov. názov 1919 – 1922	dnešný názov	trať
	Felsőmislye	Horná Misľa	Vyšná Myšľa	190
	Fehérpatak	Bielyi Potok		x
Hont-Visk	Ipolyvisk	Viška nad Ipľom	Vyškovce nad Ipľom	153
	Kiszuczaujhely	Kisucké Nové Mesto	Kysucké Nové Mesto	127
Csetnek-Tapolcza	Kúntapolcza	Kúnova Teplica	Kunova Teplica	166
	Csacza község	Čaca obec	Čadca mesto	127
	Somorja	Šomorja, Samoryn	Šamorín	x

„Stanice, ktoré mali mená dvoch obcí; ustanovením hraníc Československej republiky stalo sa, že jedna z takýchto dvoch obcí dostala sa maďarskému štátu“ (Viest, 1919 – 1924). Sú aj také prípady, keď hraničným staniciam ležiacim v dnešnom Maďarsku dali slovenský názov:

nem./maď. názov pred r. 1913	maď. názov 1919 – 1922	slov. názov 1919 – 1922	dnešný názov	trať
Szina	Abaujszina- Alsókéked	Seňa-Nižný Kéked	Seňa	169
Bodókő-Váralja	Boldogkőváralja	Boldoch	Boldogkőváralja	MÁV
	Somoskőújfalu	Šomošová	Somoskőújfalu	MÁV
	Bánréve	Banriev	Bánréve	MÁV

Po analýze termínov a názvov staníc môžeme skonštatovať, že obidve skúmané skupiny slov mali v rokoch 1919 – 1922 väčšiu dynamiku ako dnes, a to jednak pod vplyvom mimojazykových okolností (vznik Československa), ale aj pod vplyvom interferenčných javov. Terminológia obsahuje viac interferenčných javov nemčiny, kým názvy staníc, hlavne na juhu Slovenska, sa ešte roky používali v maďarskom znení. K týmto dvojakým interferenčným javom sa pridávajú v oboch prípadoch bohemizmy. Najzaujímavejším je však vnútrojazykový vývin slovných spojení a derivátov v terminológii a adaptačný vývin názvov staníc. Prostredníctvom týchto procesov sa skúmané termíny a názvy adaptovali do jazykového systému slovenčiny.

Literatúra:

Cestovný poriadok všetkých železníc na Slovensku a Podkarpatskej-Russii. 1922 – 1923.

KUBÁČEK, Jiří: Dejiny železníc na území Slovenska. Bratislava 1999.

VIEST, Ivan: Maďarsko-slovensko-nemecký železnický slovník. Turčiansky Sv. Martin 1919 – 1924.